

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING “BOBURNOMA” ASARIDA HISOB SO`ZLARING QO`LLANISHI

Saidova Dildora Baxtiyarovna

Abduqaxxarov Ozodbek Ulug'bek o'g'li

Toshkent davlat stomatologiya instituti akademik litseyi

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi va AL o'quvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada “Boburnoma” asarining jozibadorligi, til uslubining go`zalligi va qomusiy asar ekanligi bilan butun dunyo xalqlariga tanilganligi va unda qo`llanilgan Hisob so`zlar (numerativ so`zlar) ning turlari, ma'nolarining xilma-xilligi va o`ziga xos xususiyatlari, hisob so`zlarni qo`llashda unga oid turkcha, atamalardan tashqari ko`pgina forsha va arabcha istilohlardan ham unumli foydalangani o`sha davr xalq tiliga yaqin bo`lishiga erishgan.

Kalit so`zlar: “Boburnoma”, Qomusiy asar, Hisob so`zlar (numerativ so`zlar), “yig'och”, “ qadam”, “ kuro`h”(kuruh), “qari”, “shar'iy” , ‘gaz” kabi tarixiy so`zlar, Bir pahr, “ gariy (giriy), pahr (pahr), pos” kabi o'lchov so`zlar, O`rta Osiyo, Hindiston.

Barchamizga ma'lumki, har bir xalqning ulug' shohlari, buyuk olimlari, yirik adib va shoirlari bo`ladi. Ularni tilga olganimizda beixtiyor ular mansub bo`lgan millatning madaniyati, san'ati va adabiyoti, o`tmishi va buguni ko`z oldimizda namoyon bo`ladi.

Zahiriddin Muhammad Bobur ham ana shunday buyuk tariximiz , boy merosimizni dunyo xalqlariga tanitgan beqiyos iste'dod egasi, adabiyot tarixidagi takrorlanmas siymolardan biridir.

Bobur- buyuk podshoh, mislsiz adib va tarixchi, tilshunos, san'atshunos, etnograf, tabiatshunos va mohir sarkarda ham bo`lgan. Uning birgina “Boburnoma” asari jozibadorligi, til uslubining go`zalligi va qomusiy asar ekanligi bilan butun dunyo xalqlariga tanildi va manzur bo`ldi. “Boburnoma” 15- asrda o`zbek adabiy tilida bitilgan ilk nasriy asarlarning go`zal namunalaridan biri hisoblanadi. Bu asarda tilshunoslikning etnografiya, fonetika , etimologiya, sarf masalalariga oid qimmatli ma'lumotlar mavjud. Biz “Boburnoma” asarini o`qir ekanmiz, Boburning beqiyos salohiyat egasi ekanligiga yana bir bor amin bo`lamiz. Ya'ni unda O`rta Osiyodan boshlab Hindistongacha bo`lgan ulkalardagi deyarli 50 yillik voqealar haqqoniy ifoda va bahosini topgan.

Asarni o`qir ekanman, unda qo`llanilgan Hisob so`zlari (numerativ so`zlar) ning turlari, ma'nolarining xilma-xilligi va o`ziga xos xususiyatlarini o`zim uchun kashf qildim desam, mubolag'a bo`lmaydi. Bobur voqealarni bayon qilish jarayonida hisob

soʻzlarni qoʻllashda unga oid turkcha, atamalardan tashqari koʻpgina forscha va arabcha istilohlardan ham unumli foydalangani bois asar tilining chiroyli va mukammal boʻlishi, oʻsha davr xalq tiliga yaqin boʻlishiga erishgan.

Tilshunoslikda son soʻz turkumida “hisob soʻzlar”, yaʼni numerativlar degan tushuncha keng qoʻllaniladi. Ular miqdor bildiruvchi soʻzlar hisoblanib va ular bogʻlangan soʻz orasida qoʻllanib, maxsus oʻlchov bildiruvchi soʻzlardir.

Bugungi kunda ulardan ham nutq jarayonida keng foydalanamiz. “Boburnoma” asarida ularning tarixiy variantlari koʻp uchraydi. Hisob soʻzlari maʼnosiga koʻra uzunlik oʻlchovi, ogʻirlik oʻlchovi, vaqt oʻlchovi, maydon oʻlchovi, qiymat oʻlchovi kabi turlarga boʻlinadi. “Boburnoma”da ushbu hisob soʻzlari turlarining barchasi qoʻllanganligiga guvoh boʻlamiz, lekin uning eng koʻp qoʻllangan turi uzunlik oʻlchovini ifodalovchi hisob soʻzlaridir. Eʼtiborli jihati, Bobur Andijon, Samarqand, Buxoro, Qobul va Hindiston kabi joy nomlari tasvirida turkiy, arabiy va forsiy tillarga oid hisob soʻzlaridan ustalik bilan foydalangan.

“Boburnoma” asarida uzunlik oʻlchovini ifodalovchi “yigʻoch”, “qadam”, “kuroʻh”(kuruh), “qari”, “sharʼiy”, “gaz” kabi tarixiy soʻzlar juda koʻp oʻrinlarda qoʻllanilgan.

“Yana biri Margʻinondir, Andijonning gʻarbidadur, Andijondin yetti yigʻoch yoʻldur”. Ushbu parchada uzunlik oʻlchovini ifodalovchi “yigʻoch” soʻzi qoʻllanilgan boʻlib, u taxminan 8 kilometrga teng masofani ifodalaydi. Navbatdagi parchada esa “qadam” hisob soʻzidan foydalangan. Bu hisob soʻzdan bugungi kunda ham keng foydalanamiz. “Temurbekdin burun Temurbekdek ulugʻ podshoh Samarqandni poytaxt qilgʻon emastur, Qoʻrgʻonini faslning ustidan buyurdimkim, qadam urdilar, oʻn ming olti yuz qadam chiqti...”. Ushbu parchada “qadam” hisob soʻzi ham mustaqil soʻz, ham hisob soʻz maʼnosida qoʻllangan.

Yoki, “Mahalloti qoʻrgʻondin bir sharʼiy yiroqroq tushubtur...”. Ushbu parchada qoʻllangan “sharʼiy” atamasi arabcha soʻz boʻlib, taxminan, ikki-uch ming qadam miqdoridagi masofa oʻlchovidir.

Quyidagi parchaga yuzlanamiz, “Koʻhak suyi shimoldin oqar, Samarqanddin ikki kuruh(kuroʻh) boʻlgʻay...”. “Kuruh” atamasi ham arabcha soʻz boʻlib, toʻrt ming qadamga teng uzunlik oʻlchovidir. Ayrim manbalarda, taxminan ikki kilometrga teng deb ham berilgan.

“Isfaraning bir sharʼisida janub sori pushtalarning orasida bir parcha tosh tushubtur, “Sangi oyina” derlar, uzunligi taxminan oʻn qari boʻlgʻay...”

“Qari” bir metr chamasidagi uzunlik oʻlchovi, taxminan 60 santimetr (0,75).

“...Bangola elchisi edi, Hinduston dasturi bila mulozamat qildi. Bir gaz otimi yer kelib, taʼzim qilib yondi...”Parchada qoʻllangan “gaz” atamasi forscha soʻz boʻlib, taxminan 0,71 santimetrga teng uzunlik oʻlchov birligidir.

“Boburnoma” asarida nafaqat uzunlik o`lchovini ifodalaovchi hisob so`zlardan , balki vaqt o`lchovini bildiruvchi hisob so`zlardan namunalar ham ko`plab uchraydi. Jumladan , “ gariy (gariy), pahr (pahr), pos” kabi so`zlar shular jumlasidandir.

“Panjshanba kuni oyning o`n yettisida uch giriyan keyin andin ko`chuldi...” tarixiy hisob so`zi bo`lgan “gariy” yigirma – yigirma besh daqiqa oralig`idagi vaqt o`lchovidir.

“Bir pahr yonushib edikim, Anvordin otlanildi “. “Pahr” (pahr) forsiy so`z bo`lib, bir kecha –kunduzning sakkizdan biri, ya`ni uch soatli vaqt o`lchovidir. Ayrim parchalarda “pos” hisob so`zi ham unga ma`nodosh sifatida qo`llanilgan.

Bobur yuqoridagi parchalarda “shar`iy, kuruh, gaz , gariy,pahr, pos kabi arabcha va forscha so`zlarni o`z o`rnida qo`llaganki, ular vositasida asar tili va imkoniyatini kengaytirgan hamda turkiy tilning o`zlashma so`zlar hisobiga boyishiga hissa qo`shgan.

Yuqorida keltirilgan parchalardan ko`rinib turibdiki, Bobur har bir voqea-hodisani tasvirlashda o`ta aniqlikka, sinchkovlikka rioya qilganki,asarni o`qigan o`quvchi uning hech bir ma`lumotni shunchaki tasvirlamasligi, hech bir ma`lumotga befarq bo`lmasligining guvohi bo`ladi.

Bobur buyuk tarixiy siymo, yetuk olim, yuksak fazilatli inson sifatida barcha xalq olimlari diqqat- e`tiborini qozonganiga yana bir bor ishonch hosil qilamiz va yana bir bor faxr etamiz. Zero Davlatimiz rahbari ta`kidlaganidek: “ ...Mirzo Bobur bizning bobomiz, bizning qonimiz, bizning bolalarimizga g`urur bilan aytadigan buyuk ajdodimizdir”.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur “Boburnoma” (6-7-299-327-328-betlar)
2. O`zbek tilining izohli lug`ati.
3. Berdaq Yusuf “Mumtoz adabiy asarlar o`quv lug`ati.(211-318-325-427-betlar)
4. G`anijon Abdurahmonov “Hozirgi o`zbek adabiy tili”
5. Boqijon To`xliyev AL uchun, Adabiyot II (157-187-betlar)